

О.І. ХОРОШЕВСЬКА

*Олександра Ігорівна Хорошевська, аспірант
Національного університету біоресурсів і природо-
користування України*

**КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ПАЮВАННЯ МАЙНА
КОЛЕКТИВНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Одним із основних напрямів аграрної реформи в Україні проголошено трансформацію форм власності на землю та майно в сільському господарстві України, що охоплює паювання майна в колективних сільськогосподарських підприємствах (далі – КСП). Правові засади паювання майна в КСП були закладені Законом України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р., масові процеси розпаювання в КСП відбулись на початку 2000-х рр., проте через недосконалість аграрного законодавства паювання майна КСП має незавершений характер та не привело до очікуваних результатів. В аграрно-правовій літературі не приділялося достатньої уваги дослідженню правовідносин у сфері паювання майна КСП. Хоча, як слушно зазначає О.В. Гафурова, ці правовідносини, а також правовідносини у сфері паювання землі включаються у предмет аграрного права¹. З огляду на це дослідження юридичної природи правовідносин в сфері паювання майна в КСП є актуальним.

Правовідносини в сфері паювання майна в КСП є відокремленим різновидом суспільних відносин, який потребує особливого врегулювання. Так, аналіз аграрного законодавства дає підстави стверджувати, що існує відповідний масив нормативно-правових актів, спрямований на врегулювання відносин щодо паювання майна КСП, із притаманними лише їм ознаками. По-перше, це їх однорідність (регулюється самостійна, відносно відокремлена група аграрних відносин), яка забезпечується за рахунок фактичного змісту. По-друге, це їх єдність, адже досягнення загальної мети (перехід права власності на майно від КСП або їх правонаступників (далі – недержавні сільськогосподарські підприємства) до його членів або інших осіб, які набули це право на законних підставах) забезпечується за рахунок норм аграрного права, що виступають як єдиний узгоджений комплекс. Крім того, специфіка правового регулювання відносин у цій сфері зумовлена потребою захисту прав колишніх членів КСП, а також інших осіб – власників майнових сертифікатів.

Структура правовідносин у сфері паювання майна КСП складається з наступних елементів: суб'єктів, юридичного змісту, об'єкта². Як слушно зазначає В.М. Єрмоленко, межі будь-яких однорідних суспільних відносин визначаються насамперед колом суб'єктів, які беруть у них участь, та специфікою об'єктів, з приводу яких виникають взаємні права та обов'язки³. Тобто, структура таких правовідносин базується на особливостях об'єкта, суб'єкта, які зумовлюють їх зміст, а це означає, що для них характерна індивідуальна визначеність.

З правової точки зору паювання майна КСП має розглядатися як сукупність юридичних фактів, з наявністю яких законодавець пов'язує набуття членами підприємства та іншими особами права власності на майно КСП шляхом виділення його в натурі, грошах або цінних паперах (п. 3 ст. 9 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»). Т.О. Коваленко до таких юридичних фактів відносить: прийняття загальними зборами рішення про паювання майна; перебування особи у відносинах членства із сільськогосподарським підприємством; наявність трудового внеску та включення особи до переліку осіб, яким надається право на майновий пай; формування Пайового фонду майна членів сільськогосподарського підприємства; обчислення індивідуальних трудових внесків суб'єктів права на майновий пай; визначення індивідуальних майнових паїв членів підприємства; документальне оформлення права на майновий пай⁴. Погоджуючись у цілому з позицією автора, варто зазначити, що цей перелік не є вичерпним, оскільки законодавством передбачена можливість розпорядження майновими паями (правом на майнові паї). Відповідно, указаний перелік можна продовжити і додати такий юридичний факт, як укладення договорів, предметом яких виступає майновий пай (договори оренди, купівлі-продажу, міни тощо). Адже, наприклад, Указом Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» запроваджувалися договори оренди майнового паю з власниками цих часток (п. 1), а від 27 серпня 2002 р. № 774 «Про додаткові заходи щодо підвищення рівня захисту майнових прав сільського населення» передбачалося забезпечення безперешкодної реалізації права на відчуження майнових паїв їх власниками та розширення практики продажу цих паїв на конкурентних засадах (п. 1). Крім того, процес паювання майна КСП завершується із набуттям членами підприємства (у т. ч. особами, за якими відповідно до

законодавства зберігається право на майновий пай) (далі – члени підприємства), а також іншими особами, які є власниками майнових сертифікатів (далі – інші особи), права власності на конкретно визначене майно. Дійсно, саме в такому випадку можна стверджувати, що кінцева мета паювання майна КСП – наділення членів такого підприємства та інших осіб майном – досягнута. Відповідно, ще одним юридичним фактом має стати виділення майна в натурі власникам майнових сертифікатів. Як слушно підкреслював В.М. Єрмоленко, необхідно довести приватизацію в аграрному секторі до стадії персоналізації майнових часток за кожним селянином-власником⁵.

Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що правовідносини паювання майна КСП спрямовані на перехід права власності на майно від підприємства до його членів, а також до інших осіб, які набули таке право на законних підставах. При цьому вказані правовідносини не є однорідними, їх можна розподілити на такі групи (за структурою): 1) пов'язані із набуттям права на майновий пай; 2) пов'язані із реалізацією права на майновий пай шляхом укладення відповідних договорів та 3) пов'язані із витребуванням майнового паю в натурі, грошах або цінних паперах (набуття права власності на майно).

Визначаючи характер вказаних правовідносин, доцільно, на наш погляд, врахувати твердження російського науковця М.І. Козиря, який підкреслював, що в процесі здійснення аграрної реформи і особливо у зв'язку з реорганізацією колгоспів та радгоспів у нові організаційно-правові форми господарювання, на селі виникли нові, невідомі раніше, майнові відносини⁶. Також на видозміну відносин власності, перетворення майнових відносин у сільському господарстві при проведенні аграрної реформи звертав увагу і В.Ю. Уркевич⁷. Дійсно, як уже зазначалося вище, правовідносини паювання майна КСП спрямовані на перехід права власності на майно від підприємства до його членів, а також до інших осіб, які набули таке право на законних підставах. Вказане свідчить про їх чітко виражений майновий характер. Адже, як підкреслював І. І. Каракаш, аграрні майнові відносини відбивають у т. ч. законодавчі та договірні засади набуття і реалізації права власності та використання майна у сільському господарстві⁸. Дуже близьким за змістом, але більш загальним, є визначення таких відносин М.М. Чабаненком. На його думку, це відносини між конкретними суб'єктами з приводу майна, тобто певних матеріальних предметів та інших економічних цінностей⁹. Дещо по-іншому підходить до визначення аграрних майнових відносин В.М. Єрмоленко, вказуючи, що вони опосередковують процес виробництва сільськогосподарської продукції, створюючи його матеріальну основу¹⁰. Крім того, два останні автори звертають увагу на специфіку цих відносин, яка відображається у спеціальному аграрному законодавстві, та властиві тільки їм особливості, відмінні від майнових відносин інших галузей¹¹. Враховуючи вищезазначене, а саме специфіку аграрних майнових правовідносин, а також той факт, що правовідносини у сфері паювання майна КСП спрямовані на перехід права власності на майно від одного суб'єкта до іншого, їх слід розглядати як різновид перших (аграрних майнових).

Спираючись на загальноприйнятий поділ аграрних правовідносин на внутрішні та зовнішні, юристи-аграрники виділяють в системі об'єктів внутрішніх аграрних правовідносин земельні та майнові частки (паї)¹². На наш погляд, майнові паї, а також право на них, можуть виступати об'єктами і зовнішніх правовідносин. Наприклад, у випадках, коли йдеться про розпорядження ними (укладення відповідних договорів, створення у процесі реорганізації КСП інших сільськогосподарських підприємств тощо). Таким чином, правовідносини паювання майна можна розподілити на внутрішні й зовнішні. Перші пов'язані із набуттям права на майновий пай виключно членами КСП, а також із витребуванням ними майнового паю в натурі, грошах або цінних паперах. Крім того, до внутрішніх правовідносин можна віднести і майнові правовідносини, що складаються в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах (далі – СОК) або інших суб'єктах господарювання, зокрема правонаступниках КСП. Як зазначається у науковій літературі, вони існують «всередині» сільськогосподарського підприємства та не виходять за «межі» того чи іншого господарюючого суб'єкта¹³. Такі відносини виникають на підставі членства, регулюються локальними нормативно-правовими актами, до яких можна віднести у т.ч. Положення про порядок паювання майна і Положення про комісію з організації вирішення майнових питань, що виникають у процесі реформування аграрного сектору економіки.

Друга група правовідносин, які виникають у зовнішньому щодо господарюючого суб'єкта середовищі¹⁴ (у даному випадку – КСП), пов'язана із набуттям права на майновий пай не членами КСП та із витребуванням ними майнового паю в натурі, грошах або цінних паперах. Також до них можна віднести правовідносини, пов'язані із реалізацією права на майновий пай шляхом укладення відповідних договорів. Суб'єкти таких правовідносин формально не пов'язані між собою, право на майновий пай виникає у осіб на загальних підставах, передбачених, як правило, цивільним законодавством (спадкування, укладення цивільно-правових договорів).

Правовідносини у сфері паювання майна КСП можуть бути класифіковані і за іншими підставами. Так, за часом дії – це короткострокові правовідносини, оскільки тривають протягом незначного часового відрізка і припиняються одразу після виконання суб'єктами своїх прав і обов'язків. За функціональним призначенням вони є регулятивними правовідносинами, тобто виникають із фактів правомірної поведінки суб'єктів, яка відповідає нормам права¹⁵. Залежно від підстав виникнення – зобов'язальні (дого-

вірні) – виникають на підставі правочинів (договорів), що укладаються суб'єктами аграрного права, і бездоговірні (позадоговірні) – виникають з позадоговірної діяльності (пошкодження майна)¹⁶. До зобов'язальних у науковій літературі також відносять внутрішні відносини з внесення майнових вкладів¹⁷, а також майнові правовідносини з приводу земельної і майнового паю, в яких перебуває особа до виходу з КСП¹⁸.

Крім того, слід звернути увагу і на можливість виділення захисних (охоронних) правовідносин у зазначеній сфері. Вони виникають із фактів неправомірної поведінки суб'єктів; спрямовані на залучення до відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, відновлення порушених прав та інтересів, застосування примусових заходів, передбачених у санкціях норм заборонного характеру¹⁹. Як правило, такі правовідносини виникають на підставі правопорушень.

На думку ряду науковців, в аграрному праві складаються певні процедурні правовідносини, які входять до предмета його правового регулювання. Причому процедурні норми закріплюють порядок здійснення аграрних відносин у сфері виникнення, функціонування та припинення діяльності деяких сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм, містяться як у законах, підзаконних нормативно-правових актах, так і в локальних актах. Всі вони мають певну специфіку, зумовлену особливостями виробництва²⁰. Тому слушною уявляється думка В.Ю. Уркевича, що до процедурних доцільно віднести правовідносини, які виникають при паюванні земель та майна сільськогосподарських підприємств, реалізації права на земельну частку (пай) та на майнові паї²¹.

Таким чином, під правовідносинами паювання майна КСП слід розуміти врегульований нормами аграрного права комплекс суспільних відносин, що виникають, змінюються і припиняються у процесі паювання майна КСП, пов'язані із набуттям і реалізацією права на майновий пай та спрямовані на перехід права власності на майно від підприємства до його членів (у т. ч. осіб, за якими відповідно до законодавства зберігається право на майновий пай), а також інших осіб, які є власниками майнових сертифікатів. Вказані правовідносини можна розподілити на такі групи: 1) пов'язані із набуттям права на майновий пай; 2) пов'язані із реалізацією права на майновий пай шляхом укладення відповідних договорів та 3) пов'язані із витребуванням майнового паю в натурі, грошах або цінних паперах (набуття права власності на майно).

¹ Гафурова О.В. Сучасні тенденції розвитку аграрного законодавства / О.В. Гафурова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2016. – Вип. 243. – С. 44–53. – С. 46. – (Серія «Право»).

² Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підруч. 4-те вид. допов і перероб. / О.Ф. Скакун. – К.: Алерта, 2013. – 524 с. – С. 395.

³ Єрмоленко В.М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика: моногр. / В.М. Єрмоленко. – К.: Магістр-XXI сторіччя, 2005. – 304 с. – С. 33.

⁴ Коваленко Т.О. Правові аспекти реструктуризації недержавних сільськогосподарських підприємств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Т.О. Коваленко; Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 212 с. – С. 54.

⁵ Єрмоленко В.М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин: моногр. / В.М. Єрмоленко. – К.: Магістр-XXI сторіччя, 2008. – 188 с. – С. 158.

⁶ Козырь М.И. Аграрное право России: состояние, проблемы и тенденции развития / М.И. Козырь. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 336 с.

⁷ Уркевич В.Ю. Аграрна реформа в Україні: організаційно-правові питання / В.Ю. Уркевич // Зб. наук. пр. за результатами Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні» (м. Хмельницький, 14–15 травня 2010 р.). – Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2010. – С. 136–139. – С. 138.

⁸ Каракаш І.І. Щодо поліструктурності предмету аграрного права / І.І. Каракаш // Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 р.) / за заг. ред. А.М. Статівки. – Х.: Юрайт 2018. – С. 41–46. – С. 45.

⁹ Чабаненко М.М. Становлення та розвиток системи аграрного права України: моногр. / М.М. Чабаненко. – Дніпропетровськ: Вид-во «Грані», 2015. – 298 с. – С. 47.

¹⁰ Єрмоленко В.М. Аграрне право України: підруч. / В.М. Єрмоленко, М.В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.

¹¹ Чабаненко М.М. Вказана праця; Єрмоленко В.М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика: моногр. / В.М. Єрмоленко. – К.: Магістр-XXI сторіччя, 2005. – 304 с. – С. 32.

¹² Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: моногр. / В.Ю. Уркевич. – Х.: Харків юридичний, 2007. – 496 с. – С. 159; Козырь М.И. Вказана праця. – С. 98.

¹³ Статівка А.М. Аграрне право (оглядові лекції, нормативно-правові акти) / А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич. – Х.: Юрайт, 2014. – 352 с. – С. 30.

¹⁴ Там само. – С. 30.

¹⁵ Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підруч. 4-те вид. допов і перероб. / О.Ф. Скакун. – К.: Алерта, 2013. – 524 с. – С. 392.

¹⁶ Статівка А.М. Вказана праця. – С. 29.

¹⁷ Аграрное право : учеб. / С.А. Боголюбов, М.М. Бринчук, Н.О. Ведышева [и др.] ; отв. ред. М.И. Палладина, Н.Г. Жаворонкова. – М. : Проспект, 2011. – 432 с. – С. 75.

¹⁸ Там само. – С. 79.

¹⁹ Скакун О.Ф. Вказана праця.

²⁰ Любич А.М. Про класифікацію деяких процедурних норм в аграрному праві / А.М. Любич // Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня, 2018 р.) / за заг ред. А.М. Статівки. – Х.: Юрайт 2018. – С. 214–218. – С. 214.

²¹ Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : моногр. / за ред. А.П. Гетьмана та В.Ю. Уркевича. – Х.: Право, 2012. – 448 с. – С. 115–116.

Резюме

Хорошевська О.І. Класифікація правовідносин у сфері паювання майна колективних сільськогосподарських підприємств.

Стаття присвячена проблематиці систематизації правовідносин в сфері паювання майна колективних сільськогосподарських підприємств. На основі аналізу різних підходів до класифікації аграрних правовідносин автор виокремлює та досліджує види правовідносин у сфері паювання майна колективних сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: аграрні правовідносини, правовідносини в сфері паювання майна, паювання майна, майновий пай, право на майновий пай.

Резюме

Хорошевская А.И. Классификация правоотношений в сфере паевания имущества коллективных сельскохозяйственных предприятий.

Статья посвящена проблематике систематизации правоотношений в сфере паевания имущества коллективных сельскохозяйственных предприятий. На основе анализа различных подходов к классификации аграрных правоотношений автор выделяет и исследует виды правоотношений в сфере паевания имущества коллективных сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: аграрные правоотношения, правоотношения в сфере паевания имущества, паевание имущества, имущественный пай, право на имущественный пай.

Summary

Khoroshevskaya O. Classification of legal relations in the sphere of treating the property of collective agricultural enterprises.

The article is devoted to the problem of systematization of legal relations in the sphere of property rights of collective agricultural enterprises. On the basis of the analysis of different approaches to the classification of agricultural legal relations, the author distinguishes and explores the types of legal relationships in the sphere of treating the property of collective agricultural enterprises.

Key words: agrarian legal relations, legal relations in the sphere of covenant of property, covenant of property, property share, right to property share.

УДК 349.41

О.О. ЧЕРЕМИС

*Олександр Олександрович Череміс, аспірант
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ В ЄВРОПІ ТА РЕЦЕПЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НОРМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Досліджуючи діяльність Ради Європи (далі – РЄ) як однієї з найбільш авторитетних європейських організацій, а також вивчаючи її правові акти (рекомендації, резолюції та звернення Комітету Міністрів Ради Європи (далі – КМ РЄ), рекомендації, резолюції та висновки Парламентської Асамблеї Ради Європи (далі – ПА РЄ), рекомендації, резолюції та висновки Конгресу місцевих та регіональних влад у Європі, консультативні висновки Європейського суду з прав людини, який діє при РЄ), стає зрозуміло, що значення вказаних документів є дуже вагомим, а дія їх норм розповсюджується на широкую сферу відно-